

JAKAB ÉVA

PÓLAY ELEMÉR

(1915–1988)

I. Életrajz

Jelen kötet a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1945 előtti professzorait veszi számba, az ő tudományos és oktatói munkásságuk összegzésére vállalkozik. Pólay Elemér szigorúan véve nem szerepelhetne ezen a szemlén, hisz köztudomású, hogy pályája Miskolcon, illetve Debrecenben indult, és csak a háború után, 1949-ben került Szegedre. Ugyanakkor tény, hogy Pólay Elemér 1949-től 1985-ig a Kar vezető professzora volt – méghozzá talán a legnagyobb nemzetközi tekintéllyel rendelkező, gazdag tudományos munkásságot magáénak mondható tanára. Pólay egyetemi pályája ugyan már kezdetét vette a szegedi évek előtt, hisz 1945-től oktatott a Miskolci Evangélikus Jogakadémián,¹ 1946-ban habilitált a Debreceni Tudományegyetemen, majd ott néhány szemeszteren át előadásokat is hirdetett: „A praetor szerepe a római magánjog fejlődésben”, illetve „A praetorok és aedilis curulisek edictuma” címmel.² A Szegeden kívüli oktatói-tudományos tevékenysége azonban csak néhány évet ölel át – valójában Szegeden bontakozott ki az egyetemi pályája.

Pólay Elemér 1915. augusztus 23-án született Zomboron. Családjá eredetileg a Felvidékről származott; talán ezzel függ össze, hogy édesapja, aki gimnáziumi tanár volt, a Trianon utáni földindulásban Miskolcon tudott új életet kezdeni. Pólay Miskolcon nőtt fel, ott járta ki iskoláit, és ott végezte jogi tanulmányait is. Klasszikus műveltségét a jó hírnévnek örvendő Miskolci Királyi Katholikus Fráter György Gimnázium kiváló tanárainak köszönheti, akik az ókori kultúrák iránti tiszteletet mélyen plántálták a diákokba. És Pólay Elemér az eminensek közé tartozott, kitüntetéssel zárta a tanéveket. Az érettségi vizsga után, 1933-ban a Miskolci Evangélikus Jogakadémiára iratkozott be, ahol szintén kitűnt diáktársai közül. A tehetséggondozás akkoriban a szemináriumok keretében zajlott, ahol a diákok egy-egy neves professzor vezetésével mellett megismerkedhettek a tudományos kutatás alapjaival. Dokumentumok és későbbi publikációk tanúsítják, hogy Pólay Elemér két ilyen szemináriumban is jeleskedett: Schneller Károly mellett a statisztika és a szociográfia alapjait sajátította el, és Sztehló Zoltán irányításával a római

¹ Pólay 1945-től jogakadémiai rendkívüli tanár, majd habilitációja után, 1946-tól a Jogakadémia címzetes rendes tanára, vö. STIPTA 2009, 83. p.

² P. SZABÓ 2015, 46. p.

jog, illetve az ókori jogtörténet kutatásának alapismereteivel barátkozott. A szemináriumokban szerzett tapasztalataira alább még visszatérünk.

A jogakadémiai tanulmányok abszolválása után Pécssett, az Erzsébet Tudományegyetemen tette le jogi szigorlatait: 1937-ben jogtudományi, 1938-ban államtudományi doktorátust szerzett (*doctor utriusque iuris*). Közben kétszer külföldi tanulmányútra ment, mindkét esetben Berlinbe. Különösen az 1938-as hosszabb berlini tanulmányút bizonyult meghatározó jelentőségűnek későbbi pályafutása szempontjából; tapasztalatairól bővebben lesz szó a következő címszó alatt.

Hazatérve először a bírósági és az oktatói karriert egyszerre kezdte építgetni: a háború alatt Debrecenben, majd néhány évig Miskolcon dolgozott. 1949-ben, a Jogakadémiák és a dereceni Jogi Kar bezárása után került Szegedre.

Amint azt a bevezetőben már kiemeltem, Pólay Elemér egyetemi pályafutása Szeged egyetemén, a szegedi Állam- és Jogtudományi Karon bontakozott ki. Szegedről vált a hazai és a nemzetközi romanisztika vezető, elismert kutatójává, és Szegeden nevelt ki kiváló oktatói munkájával jogász generációkat, tanította meg őket a magánjog alapjaira. Minden hallgatójába bevésődött a civilisztika máig ható irányelve, amelyet a klasszikus Róma virágkorában Ulpianus fogalmazott meg, és Pólay professzor úr autentikusan tolmácsolta: „*honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.*”³

Tudományos munkásságának jelentőségét híven tanúsítja a hét monográfia, a száznegyven tanulmány, és a számos hazai és külföldi konferencián tartott előadás. Ebből a gazdag termésből ezen írás keretében csak a korai évek dolgozataival foglalkozhatunk.

II. Tudományos munkásság

A tudósi-oktatói pálya kezdetei

Tanulmányom csupán Pólay háború előtti, illetve a háborús években közzétett publikációival foglalkozik, azokat próbálja elemezni kontextusukban, azaz lehetőség szerint korabeli politikai és egyetemi környezetükbe ágyazva.⁴ A vizsgálódás kiinduló pontjával Pólay korai, kevésbé ismert munkája szolgál: *A német nemzeti szocialista jogfelfogás és a római jog*. Az írás a bibliográfiai adatok szerint 1939-ben került közlésre, de valójában a *Miskolci Jogászélet* 1938. évi 7-8. (szeptember-október) és 8-9. (november-december) füzetében látott először napvilágot, két részletben.⁵

³ Ulp. D. 1,1,10,1; a legendássá vált római jogi tankönyv „A jog fogalma általában és a jogalkalmazás a rómaiaknál” című fejezetében idézi: BRÓSZ – PÓLAY 1986, 64. p.

⁴ Pólay Elemér életútját jelen tanulmány nem kívánja taglalni; a témához vö. JAKAB 2015, 17–32. pp. MOLNÁR 1999a. MOLNÁR 1999b. 7–12. pp.

⁵ A *Miskolci Jogászélet*, a Tiszai Evangélikus Egyházkerület Miskolci Jogakadémiájának hivatalos lapja volt, felelős szerkesztője évekig Zsedényi Béla dr. egyetemi magántanár, jogakadémiai nyilvános rendes tanár. BRUCKNER 1996, 108–109. pp. kiemeli, hogy a *Miskolci Jogászélet* népszerű és „kelendő” tudományos folyóiratnak számított, amely szakmai körökben tekintéllyel rendelkezett. Profiljába tartozott többek között aktuális szakmai problémák kritikai szellemben való megvitatása. Törekedett ugyanakkor „közeli és távoli országok újabb alkotmányával és társadalmi problémakörével” is foglalkozni, elmélyült tanulmányokban. Itt említi Bruckner Pólay vonatkozó cikkét.

Köztudomású, hogy Pólay 1938-ban a Miskolci Evangélikus Jogakadémia ösztöndíjával Berlinben tanult, a Friedrich-Wilhelm Tudományegyetemen, ahol Paul Koschaker⁶ római jogi és Werner Sombart⁷ gazdaságtörténeti előadásait hallgatta.

Az itt elemzendő cikkében összefoglalt tapasztalatai a nemzeti szocialista eszmékről feltehetően főleg berlini élményeiből származhattak, bár az NSDAP által a római jog ellen indított támadások Magyarországon is hagytak nyomot.

A magyar jogtudomány hagyományosan német-orientált volt, erre predesztinálta az ország történelme. A két világháború közti időszakban a hivatalos kultúrpolitika is kölcsönösen (német és magyar részről egyaránt) ösztönözte a kétoldalú tudományos-kulturális kapcsolatok szorosabbra fonását.⁸ Például 1935 júniusában az NSDAP támogatásával, Walter Raeke⁹ vezetésével népes jogász delegáció érkezett egy hétre Magyarországra, a hivatalos német ideológia terjesztése céljából.¹⁰ Az 1933-ban alapított *Akademie für Deutsches Recht* Külügyi Osztálya ösztönözte a jog-összehasonlító kutatásokat, a magyar kapcsolatokra munkaközösséget hozott létre (*Arbeitsgemeinschaft für Deutsch-Ungarische Rechtsbeziehungen*), majd az Akadémia levelező tagjai közé emelt több neves magyar jogtudóst.¹¹ A Harmadik Birodalom jogpolitikájáról számos elemző írás jelent meg akkoriban Magyarországon.

A „nemzeti szocialista jogfelfogás” tehát több csatornán áramlott hazánkba. A római jog elleni német politikai hadjárat különösen az 1936-os Országos Felsőoktatási Kongresszuson robbant ki, ahol többen a római jog oktatása ellen szóltak fel.

Valószínűleg nem véletlen, hogy éppen ekkor került terítékre a római jog Magyarországon. Ugyan az NSDAP *Parteiprogramm* 19. pontja,¹² amely a római jog elleni támadást ideológiai téren elindította, 1920-ból datálódik – de 1935 januárjában lépett életbe Németországban a Karl August Eckhardt¹³ által kidolgozott új *Studienplan* (mintatanterv), amely a római jog óraszámát a német egyetemeken lényegesen megrövidítette.¹⁴ A helyzet komolyságának érzékeltetésére elég egy rövid idézet Eckhardt 1935-ös írásából: „Noch immer lebt die deutsche Rechtswissenschaft in den Gedankengängen des römisch-gemeinen Rechts [...], die geistige Grundhaltung wird heute noch durch das Pandektensystem bestimmt. Diesem System gilt unser Kampf.” Kézenfekvő, hogy a németországi fejlemények ösztönözték a hazai szakma egyes képviselőit a frontális támadásra a római jog ellen.

⁶ Paul Koschaker életművével, berlini éveivel alább foglalkozunk.

⁷ Werner Sombart (1863–1941) ugyan 1933-ban már emeritus lett, de 1938-ig még oktatott a Friedrich-Wilhelm Egyetemen. Sombart neves szociológus és közgazdász, aki 1933-tól az *Akademie für Deutsches Recht* tagja, de a *Preussische Akademie der Wissenschaften* és a *Bayerische Akademie der Wissenschaften* is tagjai közé választotta.

⁸ A témához vö. HERGER 2019, 95. p. 97–100. pp.

⁹ Raeke Reichstag-képviselő volt, és a *Deutscher Anwaltsverein* elnöke, HERGER 2019, 97–98. pp., aki a német ügyvédi kamara rasszista tisztogatásának egyik korifeusaként tűnt ki.

¹⁰ HERGER 2019, 97. p.

¹¹ HERGER 2019, 99. p. említi Magyary Zoltán, Mikecz Ödön, Oswald István, Stolpa József, Töreky Géza, Vladár Gábor és Radocsay László nevét.

¹² A nemzeti szocialista párt e programpontjához vö. PIELER 1990. 440. p. BEGGIO 2018a, 227–230. pp.

¹³ Karl August Eckhardt, az NSDAP tagja és *SS Sturmbannführer*, a reform szellemi atyja.

¹⁴ Vö. BEGGIO 2018b, 645–646. p. FRASSEK 2000, 294. p.; FINKENAUER 2017, 2. p. A vonatkozó szöveget idézi ECKHARDT 1935, 7. p.

A kongresszusi heves vitában végül *Vladár* Gábor (a későbbi igazságügy-miniszter) torkollta le a támadókat: „[...] azok a kívánságok, amelyek a római jog tanításának visszaszorítása iránt merültek fel, alkalmasint a Németországban lábra kapott jelszavas divatból táplálkoznak.”¹⁵

Vladár Gábor mérsékelt szemléletét a németországi változások vonatkozásában jól érzékelteti például a *Csánk Béla Jogász hivatások a Harmadik Birodalomban* című, 1941-ben publikált kötetéhez írt Előszója. Itt az első bekezdés még arról a mély benyomásról szól, amit a német jogrendszerben beállott változások ismertetése az olvasóra gyakorol. De azzal folytatja, hogy a sok új ismeretet össze kell vetni a már meglévő ismereteinkkel, és annak tükrében értékelni.¹⁶ Azt is kiemeli, hogy a német átalakulás „forradalmi” jelenség, amely „hat-hét évi forrongó korszak képét tárja elénk. Maguk a németek »Umbau«, »neue Grundlegung«, »Revolution« s más efféle, a gyökerekig hatoló újítást jelentő kifejezésekkel jelölik meg ennek a korszaknak a jogi életét.”¹⁷ Ebben a „jogi forradalomban” megkérdőjeleztek olyan alapvető tételeket is, mint a jogforrások hierarchiája, a jogszabály és a bíró viszonya, a közjog és a magánjog viszonya, vagy az erkölcs és jog kapcsolata. *Vladár* hangsúlyozza, hogy a folyamat, amelyen a „világnézetek harca” nagy szerepet kapott, még nem zárult le; a forradalmi lendület tehetetlenségi ereje sok túlzáshoz vezetett.¹⁸ Majd óvatosan figyelmeztet, hogy a nemzeti szocialista eszmék magyarországi importját nem kellene siettetni: „A változásokhoz való pusztá hozzáigazodás egymagában azonban még nem »fejlődés«. Fejlődéssé azzal válik, ha értékeléssel jár együtt, vagyis ha együtt jár annak vizsgálatával, hogy a változás irányában való haladás a nemzet szempontjából értékes-e, nem helyesebb-e a változás elhárítása [...] vagy legalább egyelőre a közömbösítés (begubózás, mint a nóta is szól: »Ha látom a fürgeteg elejét, Begyűröm a süvegem tetejét«).”¹⁹

A római jog visszaszorítása 1936-ban hazánkban lekerült a napirendről — nem kis mértékben *Vladár* Gábor határozott állásfoglalása révén —, azaz a tanrendekben megmaradt a heti nyolc órás előadás két szemeszteren keresztül.²⁰

Pólay 1936-ban még nem tagja az akadémiai köröknek, hisz ekkor még egyetemi tanulmányait sem fejezte be. Közismert, hogy a Miskolci Evangélikus Jogakadémián 1933–1937 között tanult, majd ezután a doktori szigorlatot (*rigorosum*) Pécsen,²¹ az Erzsébet Tudományegyetemen tette le: amint azt fent már említettük, 1937-ben a jogtudományit, 1938-ban az államtudományit.²² A felsőoktatási feszültségekkel közelebbről valószínűleg csak később, berlini tanulmányai során, illetve onnan való hazatérése után szembesült.

¹⁵ *Vladár* Gábor véleményére szintén hivatkozik PÓLAY 1972, 8. p. A korszakot közelebbről elemzi ebben a kötetben POZSONYI 2020, 31. lábjegyzettől (nyomatásban).

¹⁶ VLADÁR 1941, IV. p.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. V. p.

¹⁹ Uo. VI. p.

²⁰ POZSONYI 2020, 34. lábjegyzet.

²¹ A kortársak szerint az evangélikus vallású hallgatók többnyire Pécsen választották a doktori szigorlatok letételére.

²² JAKAB 2015, 18. p.

A nemzeti szocialista támadások valódi veszedelmet jelentettek, amelyre a hazai romanisztika képviselői újra és újra reflektáltak.²³ Óriás Nándor és Személyi Kálmán írásai a római jogban megtestesülő keresztény elemekre hívták fel a figyelmet, ezekre hivatkozva érveltek a római jog fontossága mellett.²⁴ Kiss Albert a római jog és a germán jog viszonyát vette vizsgálat alá és arra a következtetésre jutott, hogy a két jogrendszer között nem észlelhető az a mély különbség, amit az NSDAP propagál.²⁵ Mivel a nemzeti szocialista támadások elsősorban a római magánjognak a pandektisztika által kimunkált formáját érintették, Óriás Nándor a római közjog előtérbe állítását, az oktatásba való bevezetését javasolta.²⁶

Az Országos Felsőoktatási Kongresszuson a Szegedi Tudományegyetemet képviselő Túry Sándor Kornél, aki kereskedelmi jogot oktatott, kiemelte, hogy a római jogból azokat a részeket kell oktatni (és azokat mindenképpen oktatni kell), amelyek „a modern jogrendszerekben is meglévő modern gondolatnak kifejezői”, azaz mintegy modern *ius gentium*nak tekinthetők.²⁷

Pólay Elemér ugyan ekkor még nem tartozott az egyetemi oktatók közé, de a római jogot fenyegető veszélyekről tanárai vagy a sajtó révén tudomást szerezhetett. Berlini tanulmányai alatt azonban bizonyosan közelebről szembesült a nemzeti szocialista koncepcióval és annak kirajzolódó következményeivel a németországi egyetemi oktatásban. Mielőtt ezt a római jog elleni politikai hajtóvadászatot közelebről szemügyre vennénk, érdemes néhány szóval ismertetni Pólay berlini mentorrának, Paul Koschakernek az életútját, munkásságát és egy témába vágó fontos tanulmányát.

Berlin 1938

Amint fent már említettük, a frissen doktorált Pólay Elemért a Miskolci Evangélikus Jogakadémia tanulmányi ösztöndíjban részesítette, amellyel 1938-ban Németországban, Berlinben tovább csiszolta jogi ismereteit. Ekkor Berlinben Paul Koschaker (1879–1951) osztrák származású professzor oktatta a római jogot, aki kora egyik legtekintélyesebb római jogásának számított.²⁸ Koschaker Grazból indult, majd habilitációja után Prágába került, ahol 1909-ben kezdett el oktatni. Később, 1915–1936 között, Lipcsében állt az egyetemi katedrán; ott fordult figyelme az ékírási táblák felé. Lipcsében akkoriban kiváló kutatói gárda gyűlt össze, ami kedvezett a multidiszciplináris irányzat kialakulásának. Ehhez a periódushoz fűződik a *Keilschriftsrecht*, a babyloni agyagtáblák

²³ A nemzeti szocialista támadások hatására a római jog képviselői a német és az osztrák egyetemeken is hasonló *Anpassung*-stratégiákat fejlesztettek ki: a politika által kifogásolt keleti hatásokat tükröző jusztiniánuszi jog helyett a klasszikus jog centrumba állítása, a germán és római jogi normák párhuzamba állítása, bizonyos alapvető értékek – hűség, közösségi jelleg, vezérelv – kiemelése, vö. FINKENAUER 2017, 2–3. pp. MEISSEL – WEDRAC 2012, 44 ss.; STOLLEIS 1974, 32–36. pp.

²⁴ ÓRIÁS 1936. SZEMÉLYI 1939. Vö. PÓLAY 1972, 17–18. pp.

²⁵ KISS 1937 – különösen a 9. oldaltól.

²⁶ ÓRIÁS 1936, 7–8. pp.

²⁷ Magyar Felsőoktatás II. k. 93. l.; idézet PÓLAY 1972, 18. p. alapján.

²⁸ Koschaker Klagenfurtban született, Grazban abszolválta jogi tanulmányait, majd ott szerzett doktori fokozatot is (*sub auspiciis Imperatoris*). Grázi tanára, Hanausek küldte aspirálni Lipcsébe, Ludwig Mitteis-hoz – akivel kezdetben nehezen jött ki, de később hű tanítványává vált. Vö. BEGGIO 2018a, 33–35. pp.

jogát kutató irányzatának *Koschaker* általi megteremtése.²⁹ 1936-ban azonban meghívták a Römische Rechts und vergleichende Rechtsgeschichte berlini tanszékének élére, ahol a római jog mellett az ékirásos táblák, a korai keleti jogi kultúrák tudományos kutatását fejlesztette tovább.³⁰ *Koschaker* az „összehasonlító jogtörténet” egyik atyja, aki rámutatott, hogy a görög és római jogrendszerben számos keleti befolyás észlelhető.³¹ Berlinben is kutatócsoportot szervezett az ókori keleti jogok tanulmányozására (*Seminar für Rechtsgeschichte des Alten Orients*).

Koschaker személyisége és kutatásai nagy hatást gyakoroltak *Pólayra* – hisz a *Sztehló* Zoltán vezette Római jogi szemináriumban is már fogékony volt az összehasonlító szemléletű, az ókori Kelet jogrendszereit is figyelembe vevő kutatásokra; ezt tükrözi néhány korai tudományos írásának témaválasztása is: Hammurabi törvénygyűjteményének büntetőjoga,³² illetve a régi Egyiptom öntöző kultúrája.³³ A *Sztehló* és *Koschaker* által képviselt kutatási irányzat jellemzője egyrészt az erős dogmatikai véna, másrészt az összehasonlító jogi törekvés, a multidiszciplináris szemlélet³⁴ — amely egész munkássága alatt meghatározónak bizonyult *Pólay* felfogására.

Feltehetően a *Pólayt* Berlinben ért benyomások feldolgozása az 1938-ban megjelent hosszú tanulmánya, amelynek címe első pillantásra zavarba ejtő: *A német nemzeti szocialista jogfelfogás és a római jog*. De már az írás első sorai hű képet adnak a szerző igaz hitvallásáról: „»A nemzeti szocializmus – mondja Wilhelm Coblitz, a német Reichsrechtsamt vezetője – történelmi feladatát és legelsőbbrendű köteletségét abban látja, hogy a német népnek német jogot adjon.« E mondat élesen megvilágítja, hogy miért aktuális a római jog helyzetének kérdése a nemzeti szocialista Németbirodalomban.»³⁵

Szembeszökő egybeesés, hogy Paul *Koschaker* 1938-ban 86 oldalas kismonográfiát jelentetett meg *Die Krise des römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft* címmel, amely az 1937 decemberében az *Akademie für Deutsches Recht* ülésén tartott előadásának kibővített anyagát tartalmazza.³⁶

Olyan évek voltak ezek a német romanisztika történetében, amikor számos neves jogtörténész egyetemi előadásait felfüggesztették vagy egyenesen betiltották, több neves professzort elbocsátottak állásából, sokszor arra ösztökélve őket, hogy lehetőleg hagyják el az országot is.³⁷ A római jog a nemzeti szocialista politika szemében a liberális, nemzetietlen polgári jogot testesítette meg – amit a germán népi jogszokásokon alapuló, „valódi nemzeti” joggal szerettek volna helyettesíteni. Számos fiatal docens szószólójává vált a nemzeti szocialista elképzeléseknek, így például Franz *Wieacker* vagy Ernst

²⁹ KOSCHAKER 1929, 188–201. pp. PFEIFER 2001, 11. p.

³⁰ BEGGIO 2018b, 660–662. pp.

³¹ Vö. RIES 1980, 608. p. VARVARO 2010–2011, 303–315. pp.

³² PÓLAY 1936a, 53–58. pp.

³³ PÓLAY 1936b, 218–223. pp.

³⁴ BEGGIO 2018a, 50 p.

³⁵ PÓLAY 1939, 125. p.

³⁶ *Koschaker* karrierjéhez tartozik, hogy beválasztották az 1933-ban Hans *Frank* elnöklete alatt megalakult *Akademie für Deutsches Recht* tagjai közé is. Életútjának ezen szakaszát kritikusan elemzi BEGGIO 2018a, 83. ss.; GIARO 2001, 166. ss.; BEGGIO 2018b, 647 p.

³⁷ Elég itt Fritz *Schulz* sorsára utalni, akinek hányattatásait részletesen dokumentálta ERNST 2004, 105–203. pp.

Schönbauer.³⁸ Koschaker azonban következetesen kiállt a hagyományos értékek mellett – ezt a hitet és tartást hozta haza Magyarországra tanítványa, Pólay Elemér is.

Pólay hitvallása a római jog mellett

Pólay Elemér tehát 1938-ban terjedelmes tanulmányt tett közzé a *Miskolci Jogászélet* hasábjain a német nemzeti szocialista párt jogalkotási és jogtudományi koncepciójáról, amelynek második része (173–204. oldal) kifejezetten a római jogot védi az erősödő támadások ellen. Nincsenek rá konkrét életrajzi adatok, de kézenfekvő, hogy miskolci tanárok, talán éppen Zsedényi Béla, a *Miskolci Jogászélet* felelős szerkesztője kérhette fel a berlini tanulmányútról hazatért fiatalembert a németországi viszonyok részletes bemutatására. Már a Bevezető első mondata idézi a német pártprogram alapvető tételét Wilhelm Coblitz (a *Reichsamt* vezetője) tolmácsolásában, amely a római joggal való elkerülhetetlen kollízióhoz vezetett: „a nemzeti szocializmus történeti feladata, hogy a német népnek német jogot adjon.”³⁹ A római jog nem a német népszellem terméke, hanem idegen jog, amely az ókori Római Birodalom jogát képezte, majd az észak-itáliai egyetemeken oktatott, onnan kisugárzott *ius commune* formájában befolyásolta a német jogfejlődést, amely az 1495-ös *Reichskammergerichtsordnung* révén a teljes recepcióhoz vezetett.⁴⁰ A római joggal szemben felhozott másik fő érv, amely a *Parteiprogramm* 19. pontjában is megfogalmazásra került, hogy materialista világrendet közvetít, amely a 19. századi német pandektisztika dogmatikája révén a kapitalista magánjog alapjává vált. „A nemzeti szocializmus feladata tehát jogi téren [...] kettős: egyrészt a német néplélektől idegen jog először csak háttérbe-, majd teljes kiszorítása és helyébe az ősnémet jogelveken felépülő német jognak kiépítése; másrészt [...] a »materiális világrendnek szolgáló« római jogi elvek kiszorítása s helyettük a »Gemeinnutz vor Eigennutz« elvétől áthatott (német) jogrendszer kialakítása, amely már nem csupán az egyéni érdekeket védi, s a közösségnek való szolgálatot teszi a jogrend alapjává.”⁴¹

Pólay a tanulmány első részében a nemzeti szocialista törvényhozást (129–134. pp.), majd a nemzeti szocialista állam jogának alapvonalait vázolja objektív, leíró stílusban (134–155. pp.). A nemzeti szocialista befolyásra megalkotott törvények túlnyomó részt közjogi, közigazgatási, faji és családjogi, öröklési jogi, munkajogi jogviszonyokra és bizonyos kultúrértékek védelmére vonatkoztak. Közjogi téren az 1933-as *Gleichschaltung der Länder*, illetve az 1934-es *Gesetz über den Neuaufbau des Reiches* törvények alapozták meg a német egységet és a Führer mindent átfogó hatalmát.⁴² A nemzeti szocialista fajelmélet erősen átírta a családjogot is, mert a családpolitikát a „faj tisztaságának” védelmével kapcsolta össze, főleg a zsidókkal való házasság és nemi érintkezés tilalma útján (*Blutschutzgesetz*, 1935). A „Vér és Föld” ideológiája a termőföldet és a földművelő parasztságot tette az állam egyik fő alappillérvé – és ennek

³⁸ Neves római jogászok életútjáról a diktatúrák alatt tudósítanak a publikációi a Kaius Tuori vezetése alatt tevékenykedő finn kutatócsoportnak „*Reinventing the Foundations of European Legal Culture 1934–1964*”.

³⁹ PÓLAY 1939, 125. p.

⁴⁰ BRÓSZ – PÓLAY 1986, 88–89. pp.

⁴¹ PÓLAY 1939, 127. p. – idézi magyar fordításban Coblitz bevezető szavait *Frank Handbuchjához*.

⁴² Uo. 129–130. pp.

értelmében változtatta meg a tulajdon és az öröklési jog hatályos szabályait.⁴³ A munkajogban a marxista tanok ellen vette fel a harcot, hogy letörje a munkásosztály szerveződését és osztályharcos próbálkozásait (pl. a sztrájk tilalma). A kultúrértékek védelme címszó alá tartozott a kultúra „arizálása” is, ami sokszor a zsidó származású művészek, alkotók üldözéséhez, illetve alkotásaik megsemmisítéséhez vezetett („*entartete Kunst?*”).

A nemzeti szocialista jog és állam-berendezkedés átfogó tárgyalása nem lehet jelen tanulmány célja. Pólay „ismeretterjesztő” leírásából csak azokat a gondolatokat emelném ki, amelyek fontosak a római jog elleni támadások megértéséhez. A propaganda a német népet állította érvelése fókuszába, és a népre, annak érdekeire hivatkozva formálta át az alkotmányt és a jogrendszer sarkalatos részeit is.⁴⁴ A közösség, a közérdek került előtérbe, hogy tagadni lehessen az egyén szabadságjogait. A magánjogban is központi kategóriává vált a „közösség” eszméje, hogy tagadni lehessen a római jogból építkező pandektista dogmatika alapelveit. A jog fogalmát önkényesen és szubjektívan definiálták; szállóigévé lett a mondat: „Alles was dem Volke nützt, ist Recht, alles was ihm schadet, ist Unrecht”.⁴⁵ Hans Frank ezt megtoldotta azzal, hogy „[...] Recht ist das, was arische Männer für Recht finden.”⁴⁶

Már e néhány idézetből is kitűnik, hogy a jog fogalma, valamint a jog és jogtalanság határa teljesen szubjektív megítélés alá esett a nemzeti szocialista koncepcióban. „*A nemzeti szocializmus minden jog forrásának nem az államot, hanem a népet tekinti. A nép lelkebe ősidőktől fogva bele van írva egy bizonyos törvény, amely minden jog zsinórmértéke. Ez az »örök jogeszme«, amelynek a hordozója a nép, minden jog forrása*” – idézi Pólay a német korifeusok fejtegetését.⁴⁷ A faj és a föld „védelmének” eszménye vezetett a termőföldön fennálló tulajdonjog és öröklési jog átférfalásához (*Reichserbhofgesetz, REG, 1933*).⁴⁸ A felsorolást még hosszan lehetne folytatni...

De térjünk át inkább a római jogot közvetlenül érintő problémákra!

Tanulmányának második részében Pólay a római jog németországi recepciójának és a pandektista jogtudományának történetét foglalja össze röviden. Írásának ezen része emlékeztet leginkább Koschaker 1938-as *Kampfschrift*-jének érveire. A római jog újjáéledésének történetét Európában a glossátorok 12–13. századi működésétől kezdve térképezi fel, hogy bemutassa a sajátos európai jogfejlődés, a nemzetek fölötti *ius commune* kialakulásának folyamatát.⁴⁹ Kiemeli, hogy a római jog évszázadokig a „képzettek és hivatottak” szellemkincsét képezte, amely a német városi jogokban alig hagyott nyomot. Viszont a Német-Római Birodalom (tartományi jogokon felülemelkedő) tudójogát és közjogi-magánjogi alapját képezte, először szokásjogi alapon, majd kifejezett törvényhozási aktsussal befogadva, már a 15. századtól.

⁴³ Uo. 181–182. pp. elidőzik a földbirtokmegoszlás statisztikai adatainak ismertetésénél. Ez reminiscenciákat ébreszt jurátus-korabeli szereplésére a Statisztikai szemináriumban, ahol Schneller Károly vezetése alatt írt komoly szakmai tanulmányt a földbirtok megoszlásáról és a népsűrűség kapcsolatáról a Mezőcsáti járásban, vö. BRUCKNER 1996, 193–194. pp.; még HORVÁTH 1993, 13. p. is megemlíti Pólayt Schneller tehetős tanítványai között – az utalásért köszönet Gyémánt Richárdnak.

⁴⁴ PÓLAY 1939, 134. p.

⁴⁵ Uo. 128. p. idézi Frank és Coblitz 1935, XIV. 1. szövegét.

⁴⁶ PÓLAY 1939, 128. p.

⁴⁷ Uo. 145. p.

⁴⁸ Uo. 151. p.

⁴⁹ Uo. 155. p.

Figyelemre méltó, hogy Pólay a „pandektajog” bemutatásánál burkoltan vitába száll a nemzeti szocialista vádakkal: azt hangsúlyozza, hogy a recipiált római jogra nagy hatással volt a német jogszokás: „A pandektajog elterjedése azonban nem involválta azt, hogy bizonyos német jogtételek ne maradtak volna érvényben. Megmaradtak ezek, mint helyi jogszabályok.”⁵⁰

Németország magánjogának fejlődése két párhuzamos vonalon futott: a pandektajog tudománya és a német magánjog tudománya. Ennek a folyamatnak a BGB megalkotása vetett véget: az 1896. augusztus 18-án kihirdetett *Bürgerliches Gesetzbuch*, amely 1900. január 1-jén lépett hatályba, egységes magánjogot teremtett a Birodalomban.⁵¹ „Ezt a magánjogi rendet kiküszöbölni célja a nemzeti szocializmusnak, hogy azt egy, a német lélekben, német talajban gyökerező sajtósági német magánjogi rendszerrel váltsa fel.”⁵² Pólay hangsúlyozza, hogy nem a „tisztá római jog”, elsősorban nem az ókori Róma klaszszikus kori joga a támadások célpontja, hanem „a justinianusi kodifikáció felépülő és a modern élet viszonyaihoz alkalmazott német jogi vonatkozásokkal átszőtt jog. A római jog alapelveit, alapintézményeit tartja a nemzeti szocializmus elveivel összeférhetetlennek, nem a részletszabályokat.”⁵³ Pólay harcra száll, hogy tisztára mossa, szalonképessé tegye a római jogot, azaz kimenekítse a nemzeti szocialista támadások tűzvonálából.

Ezt követően felhívja a figyelmet arra, hogy a nemzeti szocialisták már mintegy tíz éve hirdetik új felfogásukat, de „az új magánjognak csupán alapelveit” tették közzé, a részletes szabályozás várat magára. Véleménye szerint ilyen kódex belátható időn belül nem is várható, ezért a római jogi alapú BGB nem kerülhet egyhamar hatályon kívül helyezésre. Figyelmeztet a történeti alapokra építő magánjog nemzetközi, európai érvényű alapelveinek és intézményeinek fontosságára is – nem lenne célszerű, ha Németország elszakadna az európai kultúrától.⁵⁴

Pólay sorra veszi a nemzeti szocialista vádakot a római jog ellen – újfent hangsúlyozva, hogy a támadások alapjában nem az antik római jog, hanem a BGB-ben megtestesülő 19. századi liberális eszmevilág ellen irányulnak. A nemzeti szocializmus szerint a liberalizmus szabadelvűség, amely szabadossághoz, a szabadság elfajulásához vezet, – ezért kiküszöbölendő.⁵⁵ A római jog szerintük túl technikus, praktikus, rideg, társadalmi problémák iránt érzéketlen jogrendszer, amely az egyéni érdekeket helyezi előtérbe. Pólay hangsúlyozza, hogy ezek a tulajdonságok inkább erényei, nem hibái a római jognak – majd vitatja a társadalmi érzéketlenség vádjának helytállóságát is. Érvelésének főbb irányvonalai: a római jog valóban a múltban gyökerezik – de a német népszellem joga is történeti gyökerekből táplálkozik, nem pusztán modern jog; a józanság minden jogrendszeréln érvény; az egyéni érdek figyelembevétel a magánjogban magától értetődő; római jognak is vannak etikai alapelvei ... és így tovább. Kétségtelen, hogy a nemzeti szocializmus iránt elkötelezett német jogászok kemény, kíméletlen támadásait olvasva szelmalomharcnak tűnik Pólay lelkes érvelése. Idézzünk még egy példát: „*Kersten szerint a római jog elhomályosítja a nemzeti öntudatot is és önzővé teszi az egyént, míg a német*

⁵⁰ Uo. 158–159. pp.

⁵¹ Uo. 160. p.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo. 161. p.

⁵⁵ Uo. 162. p. korabeli nemzeti szocialista irodalommal.

*jog az egyesnek megadja az irányt magatartására és ezt az irányt a közakarát írja elő [...] Míg a római jog az individualizmus joga, a német jog a közösségé.*⁵⁶

Ezt követően Pólay az egyes jogterületeket teszi vizsgálat tárgyává, hogy rámutasson a római jog és az úgynevezett nemzeti szocialista magánjog különbségeire (újfent hangsúlyozva, hogy az NSDAP által beígért új magánjogi kódex nem készült el, a kézirat lezárásakor még nagyrészt csak a pártprogram vonatkozó irányelvei ismeretese). Például kiemeli, hogy a római személyi jog jogalanyokat és jogtárgyakat ismer, és a jogalanyok közé „az embereket sorozza be egyéni, faji stb. különbségek nélkül” – míg a nemzeti szocializmus faji alapon különböztet, és bizonyos jogokból a személyek bizonyos körét kizárja.⁵⁷ A jogtárgyak, a dolgok esetén sem homogén az „új” jog-koncepció, mert különböztet élő és élettelen tárgyak között. A római jog ellen felhozott további érv volt, hogy a jogi személyek tana túlnyomóan kidolgozatlan maradt. A dologi jogban Pólay felhívja a figyelmet arra, hogy a klasszikus jog dolog-fogalma ugyan általános és egységes, de például az archaikus jog a „parasztjog” szempontjából különböztet a *res Mancipi* és a *res nec Mancipi* között – „az ósrómai jognak ezen kategorizálása mind az itáliai földbirtok védelmét szolgálta.”⁵⁸ Ezt a (mentő) gondolatot több vezető római jogász is próbálta kiépíteni akkoriban, hogy bizonyítsák a római jog érzékenységét a társadalmi-gazdasági célok iránt és bemutassák, hogy a római tulajdon nem mindig és nem pusztán individualista jelenség volt. Gondoljunk például Max Kaser fiataalkori, tulajdonnal foglalkozó monográfiáira!⁵⁹ A nemzeti szocialista törvények kivették a dolog általános fogalma alól és külön védelemben részesítették a fákat, élő állatokat, egyes természeti kincseket (sziklák, források stb.), valamint a parasztbirtokot képező termőföldet.⁶⁰

A nemzeti szocialisták szerint a tulajdon „az erkölcstelenségig tág a római jogban”⁶¹ – hisz a tulajdonos bármit megtehet a dolgával, tekintet nélkül a közösség szükségleteire. A nemzeti szocialista törvényhozás ezért tulajdoni korlátozásokat állít fel, illetve a *Reichserbhofgesetz* (1933, a *Blut-und-Boden-Ideologie* alapköve) által egy újnak deklarált tulajdoni formát vezet be (öröklődő parasztbirtok, amely állami felügyelet alatt áll és rendelkezési korlátokkal bír élők között és halál esetére szöloán is, valamint faji, gazdasági és un. erkölcsi megkötésekkel bír az alanyok tekintetében).⁶²

Az *Erbhof* feletti jogot számos nemzeti szocializmusnak elkötelezett jogász új, a római jogtól eltérő tulajdonnak minősítette. Különösen Franz Wieacker neve fémjelezte ezt az álláspontot – szerinte itt teljesen új tulajdonfogalomról van szó, amely nem a római jog alapelvein áll.⁶³ Hangoztatta, hogy az *Erbhof* jogosultját egy *Gemeinschafts- und Pflichtgebundenes Sondereigentum* illeti, hisz itt nem egyszerűen tulajdonról van szó, hanem e jog lényege „eine verantwortliche und sozialrechtlich beschränkte eigene Zuständigkeit des Gemeinschaftsgliedes.”⁶⁴ Pólay is idézi Wieacker álláspontját:

⁵⁶ Uo. 164–165. pp.

⁵⁷ Uo. 168. p.

⁵⁸ Uo. 174. p.

⁵⁹ KASER 1939. KASER1943.

⁶⁰ PÓLAY 1939, 176. p.

⁶¹ Uo. 177. p. – Lange szavait idézve.

⁶² Az intézményhez vö. Uo. 177–189. pp.

⁶³ WIEACKER 1934, 1446 ss. Vö. RÜTHERS 2012, 177–178. pp. ISENSEE – KIRCHHOF 2010, § 173. p.

⁶⁴ WIEACKER 1936, 36. p. WIEACKER 1934, Sp. 1449. Vö. a témához Akademie für Deutsches Recht XV. p.

„Wieacker szerint felesleges minden kísérlet, amely a BGB szerinti, tehát a római jogi és a REG szerinti tulajdonfogalom között összhangot akar teremteni. A REG. ugyanis új tulajdonfogalmat teremtett.⁶⁵ Az így keletkezett új tulajdoni rend – természetesen – nem a római jog alapelvein épül fel, ahol a tulajdonjog szempontjából minden dolog egyenlő, hanem az új tulajdoni felfogásnak felel meg, mely a dolgok közt mélyreható különbséget tesz.⁶⁶

Pólay erősen kritizálja, hogy Wieacker a dolgokat „a felelősség nagysága alapján, amelyet a különböző dolgok tulajdonosai a közösséggel szemben viselnek” akarja felosztani.⁶⁷ Ezáltal számos különböző tulajdoni forma állna elő, amely a tulajdonos kötelességeit (és nem a jogait) helyezné előtérbe.

Pólay ismerteti a német jogtudomány kísérleteit a REG által teremtett *Erbhof*-jog dogmatikai besorolására. Ezt követően amellet kardoskodik, hogy az *Erbhof* nem *sui generis* új tulajdon, hanem a római tulajdonnak egy erősen korlátozott változata – amelyhez hasonló konstrukciók más európai jogrendszerekben is fellelhetők: „Nézetünk szerint – bármily tetszetősnek látszik a legutóbbi felfogás – kénytelenek vagyunk mégis a második csoporthoz csatlakozni, mely az EH-on fennálló tulajdonban a római jogi értelemben vett tulajdon egy rendkívül korlátozott fajtát látja.”⁶⁸ Majd hangsúlyozza, hogy a római tulajdonjog sem volt korlátlan, épp ellenkezőleg, számos korlátját ismerjük, amelyek egyes esetekben a dolgok fajai között is különbséget tettek (pl. *res Mancipi* – *res nec Mancipi*). A nemzeti szocialista koncepció annyiban tér el ettől, hogy a tulajdonkorlátozások terjedelmét lényegesen megnövelte.

Érdemes még közelebbről megvizsgálni a kötelmi jog helyzetét, annak viszonyát a nemzeti szocialista elvekhez – hisz a római jogot ezen a téren is heves támadások érték. A vádak szerint a jogügyletek tana, az akarati és nyilatkozati elmélet túlzottan individuális – hisz a kötelesség eszméjét a kötelmeknél is magasabb közösségi gondolatoknak kellene alárendelni. Az akartelméletet el kell vetni, helyette a szerződő felek gazdasági egyenlőségét kell érvényre juttatni, és a szerződés létrejöttét attól kell függővé tenni, hogy „a jog megengedi-e”, illetve hogy „a közösségi gondolattal összeegyeztethető-e” az adott *obligatio*.⁶⁹ A római jogi alapú liberális magánjog „az adóssal szemben a hitelezőt monopolisztikus helyzetbe” juttatja – a kötelmet teljesíteni rendeli akkor is, ha az az adós „teljes gazdasági megsemmisülését eredményezte.”⁷⁰ Erre vonatkozóan Pólay felteszi a kérdést: „Nézzük meg tehát, vajjon a nemzeti szocializmus a fenti elvek hirdetésével és azok megvalósításával valóban a római jog előtt ismeretlen elveket vitt-e be jogrendszerébe, vagy ezen elvek csirái már ott is ismeretesek voltak?”⁷¹

⁶⁵ Kiemelés Pólaytól.

⁶⁶ PÓLAY 1939, 184. p.

⁶⁷ Uo. 184–185. pp.

⁶⁸ Uo. 185. p.

⁶⁹ Uo. 190. p.

⁷⁰ Uo. 191. p.

⁷¹ Uo.

Pólay néhány korai tanulmánya – a nemzeti szocialista jogfelfogás ellen?

A következőkben Pólay két tanulmányára szeretnék még kitérni, amelyek témaválasztása és érvelése – véleményem szerint – a fenti gondolatait viszi tovább, fejtí ki tudományos értekezésbe ágyazva.⁷²

Pólay egész tudományos munkásságát a kötelmi jog iránti affinitás jellemezte. Ezzel magyarázható, hogy már korai római jogi tanulmányai is zömmel a kötelmi jogból merítenek. A nemzeti szocialista jogfelfogással vitatkozó tanulmányát olvasva az olvasónak az a benyomása, hogy a háború előtt és a háborús években publikált tudományos cikkeknek témaválasztását az itt először megnyilvánuló harcos kiállása determinálta. Pólay olyan témákban mélyült el, amelyek feldolgozása révén – kimondatlanul – a nemzeti szocialista propaganda római jog elleni vádpontjait tudta cáfolni. Különösen szembevetendő ez a törekvés a „*Datio in solutum*” és a „*Kamat*” esetében.⁷³ Mindkét témakör a gazdaság és a jog metszéspontját érinti, és mindkét esetben arról van szó, hogy a jogalkotás a gazdasági élet diszfunkcióira reflektál.

Kétségtelen, hogy a római jog a privátautonómia talaján áll: a szerződési jogban a felek akarata az elsődleges, a szerződési kikötéseket a források a *lex contractus* névvel is illetik – a felek a köztük létesült jogviszonyra nézve egybehangzó kétoldalú akaratnyilvánításukkal mintegy „törvényt” alkotnak. Pólay azonban már a nemzeti szocializmusról szóló tanulmányában megjegyzi, hogy „*már a legrégibb időkben is voltak oly törvényi intézkedések, amelyek az ősi adóstörvények szigorúságán enyhíteni akarva, az adóssokat védeni törekedtek.*”⁷⁴ Néhány sorban már itt kitér a kamatkorlátozó törvényekre, amelyek a XII t.t. idejéig megjelentek Rómában. „*Mindezek alapján a római jogot igaztalanul érné az a vád, hogy a felek akaratának szuverén tételével [...] a hitelezőből egyoldalúlag uralkodót csinált, az adóssá pedig rabszolgává süllyesztette.*”⁷⁵

A *Datio in solutum* tanszéki példánya szintén a „Debreczeni Egyetem római jogi szeminárium” pecsétjét viseli. Pólay a kötelemszünetítő tények tanából indul ki, a teljesítés joghatását elemzi a pandektista dogmatika tükrében.⁷⁶ Steinert, Koschaker és Partsch,⁷⁷ valamint az „ókori jogtörténet” más képviselőit idézi annak alátámasztására, hogy már az ókori Kelet magánjoga is ismerte a teljesítés helyetti adás lehetőségét, illetve a *Schuld* és a *Haftung* közti különbséget; hasonlóan felfedezhetők ennek nyomai az ónémet jogban is (az ónémet jogra való utalás is érv a nemzeti szocialista vádak

⁷² Mindkét tanulmány magja kialakult már a miskolci jogakadémiai években, ahol Pólay Szehló Zoltán Római jogi szemináriumának szorgalmas és lelkes tagja volt. Már itt bekapcsolódott a tudományos életbe, és három egymást követő tanévben is megnyerte a pályadíjat római jogi tárgyú dolgozataival: az 1933/34. tanévben a kamatról, a következő tanévben a *patria potestas*-ről, majd az 1935/36. tanévben a *datio in solutum* témakörében, vö. BRUCKNER 1996, 197. p.

⁷³ PÓLAY 1938a, 51. p. és PÓLAY 1943, 24. oldal. Később Marton Géza különösen a *Datio in solutum* világos pandektista érvelését méltatta.

⁷⁴ PÓLAY 1939, 191. p.

⁷⁵ Uo. 192. p. A következő oldalakon Pólay a nemzeti szocialista koncepciót ismerteti a lakásbérelti és a munkaszerződéseknél, valamint a családjogban és az öröklési jogban. Ezen okfejtések részletezésére jelen tanulmányban helyhiány miatt nem kerülhet sor.

⁷⁶ PÓLAY 1938, 4–7. pp.

⁷⁷ PARTSCH 1909. STEINER 1914. KOSCHAKER 1911. PÓLAY 1938a, 6. p.

ellen).⁷⁸ A fizetéseképtelen adós testére menő végrehajtás kétségtelenül a római jog szigorát és az adós gyengébb pozícióját mutatja, de Pólay kiemeli, hogy már Kr.e. 4. században törvények védik az adóst a hitelező kegyetlenségével szemben.⁷⁹ A teljesítés helyetti adás (*datio in solutum*) a felek kölcsönös akaratával már igen korán megjelent az ókori Rómában – azaz a feleknek nyitva állt a lehetőség a kötelem tárgyának a megváltoztatására, ha az adós az eredetileg kikötött szolgáltatást nem tudta felajánlani teljesítésre (*in solutum dare és accipere, pro debito accipere*).⁸⁰

A pandektisztika a jogintézményt nem kedvelte, mivel tulajdonképpen *aliud* szolgáltatására került sor. Néhány jogtudós megpróbálta beilleszteni a jelenséget egy feszeőbb dogmatikai rendszerbe, azaz *compensatio*, csere, vétel vagy egyezség gyanánt elbírálni a jogintézményt.⁸¹ Pólay végül Steiner definícióját követi, amely szerint a *datio in solutum* esetén a hitelező beleegyezésével történő felelősségfeloldásról van szó – „*másnak, mint a kötelemben kikötött jószágnak*” szolgáltatása révén.⁸² Pólay hangsúlyozza, hogy a *datio in solutum* az uralkodó nézet szerint jogügylet – azaz az egyenrangú felek kölcsönös bizalmon alapuló megegyezése.

Később a jusztiniánuszi jog a gazdaságilag kiszolgáltatott adósok védelmére bizonyos esetekben kötelezővé tette a hitelezőnek az adós által felajánlott „más szolgáltatás” elfogadását.⁸³ Mindez a „méltányos római jog” társadalmi-gazdasági érzékenységét, a közösségi érdekek figyelembe vételét tanúsítja – az individuális érdek rovására.⁸⁴

Pólay kamatról szóló tanulmánya hasonló megfontolásokat tükröz: a szerző igyekszik érveket kovácsolni a római jogot ért nemzeti szocialista vádak ellen. A kamat (*foenus*) a hitelélet jogintézménye; Pólay jogösszehasonlító fejezetben mutatja be – nyilvánvalóan a berlini szeminárium hatására – az óbabiloni, a zsidó, a görög, az egyiptomi és a germán jog vonatkozó szabályait. Érdekesség, hogy Tacitus szerint a germánok nem ismerték a kamatot.⁸⁵

A tanulmány hat fejezetben áttekinti a kamatkorlátozó rendelkezéseket az ókori római jog mintegy ezeréves történetében, amelyek az uzsora visszaszorítását célozták.⁸⁶ Számos példát tud felvonultatni annak igazolására, hogy az individualistának, túlzottan liberálisnak szidalmazott római jog a kötelmeknél nem pusztán a „hitelezők uralmát” védte, hanem az adósok (és ezzel a közösség) érdekét is szem előtt tartotta.

Majd leszögezi, hogy ugyan az ősi germán szokásjog és a kánonjog nem ismerte el a kamat létjogosultságát, de az gazdasági oldalról nézve mégis ésszerű, sőt szükségszerű jogintézmény: „*A kamat jogintézménye általában valamennyi ókori nép jogában ismeretes volt. Ez az intézmény a gazdasági ésszerűségnek köszönhetette létét, amennyiben nem lett volna következetes, hogy amikor a földbirtok, állatállomány stb. gyümölcssei mintegy a befektetett munka jutalmaként megillették a tulajdonost, ugyanakkor a köl-*

⁷⁸ PÓLAY 1938, 16–17. pp.

⁷⁹ Uo. 8–9. pp.

⁸⁰ Uo. 12. p.

⁸¹ Uo. 13–14. pp.

⁸² Uo. 16, 27. p.

⁸³ Uo. 28. p.

⁸⁴ Uo. 48–49. pp.

⁸⁵ PÓLAY 1943, 5–6. pp.

⁸⁶ Uo. 7. p.

csönbe kiadott, vagy más módon befektetett és forgatott pénzösszeg: a tőke semmiféle hasznót ne hozzon tulajdonosának, aki annak befektetésével és forgatásával esetleg az egész tőke erejéig terjedő kockázatot vállal. Természetes ennél fogva, hogy az anyagiak római felfogás azt az elvet vallotta, hogy a tőke használatáért ellenérték jár.”⁸⁷

Végül a terjedelmi korlátok miatt csak röviden utalnék arra, hogy Pólay habilitációs munkája *A praetor szerepe a római magánjog fejlődésében* címmel, amely 1944-ben jelent meg Miskolcon, szintén többször reflektál – a római jog védelmében – a nemzeti szocialista támadásokra. Ezek a reflexiók nem *explicite*, hanem a „sorok között” megbújva diagnosztizálhatók – de Pólay 1939-es tanulmányának ismeretében egyértelmű az olvasat. Például a *praetori edictum* mint jogalkotási jelenség értékelésénél így fogalmaz: „A praetor az edictalis szabály megalkotásánál a decretumokkal irányított gyakorlatot veszi alapul, azaz végeredményben a nép jogi meggyőződését érvényesíti abban [...]”⁸⁸ Majd pontosítja, hogy tulajdonképpen a nép és a magisztrátus (aki *imperiuma* révén hirdeti ki az *edictumot*) közös aktusáról van szó, azaz „a nép és a magistratus összhangban álló akarata” nyilvánul meg benne. A római jog is ismerte tehát a „népszellem” fontosságát, és figyelembe vette a jogalkotásnál. Nem megalapozott tehát az az állítás, hogy a *Volksgeist* szerephez juttatása a nemzeti szocializmus „találmánya”.

Összefoglalóan megállapítható, hogy Pólay Elemér átfogó tanulmánya a nemzeti szocialista jogfelfogásról több szempontból is igen érdekes, a tudománytörténet számára fontos forrásmű. Egyrészt részletes képet vázol fel objektív stílusban a Németországban az NSDAP pártprogram által indukált törvényhozásról. Tömören tudósít a személyi jog, családjog, tulajdonjog, öröklési jog és kötelmi jog témakörében kibocsátott új törvényekről. A jogrendszerben végrehajtott változásokat igyekszik kritikus szemmel, a magánjog pandektisztika által tökéletesített rendszerén mérve, dogmatikailag értékelni, besorolni. Másrészt elhivatottan síkra száll választott diszciplínája, a római jog védelmében. A római jog ellen intézett nemzeti szocialista vádakot igyekszik pontról pontra megcáfolni, így például eltökélten támadja Franz Wieacker Németországban ünnepeelt tulajdon-elméleteit. Pólay tanulmánya értékes tanújel a Magyarországi helyzetről, a nemzeti szocializmus tanainak terjedéséről, illetve az azokkal szembeni áramlatokról.

Néhány szó Pólay munkásságáról

Végül szeretnék még néhány gondolat erejéig visszatérni Pólay Elemér életművének méltatására. A háború előtti tudományos termésből kiemelkedő jelentőségű a habilitációs írása, amely a preklasszikus és a klasszikus római jog fejlődése szempontjából meghatározó jelentőségű *magistratus*, a *praetor* jogképző tevékenységével foglalkozik. Közismert alapelv, hogy „*praetor ius facere non potest*.” A *praetor* nem jogalkotó, hanem jogalkalmazó szerv; elsődleges feladata a *iurisdictio*, az ítélkezés kézben tartása, felügyelete. De már a római magánjog fejlődésének korai szakaszától megfigyelhető, hogy a felek perbe bocsátkozásának, a peresíthetőségről való magisztrátusi döntés meghozatalának és a pertárgy rögzítésének révén a *praetor* tulajdonképpen alakítja, változtatja, javítja az anyagi

⁸⁷ Uo. 22. p.

⁸⁸ PÓLAY 1944, 166–167. pp.

jogot. Pólay ezen tanulmánya máig iránymutató a hazai romanisztikában. A témához életműve során tulajdonképpen még egyszer visszatér: mintegy harminc évvel később kiterjeszti vizsgálódásait általában a római jogászok gondolkodására. A *magistratus* és a jogtudomány kapcsolatát új oldalról világítja meg, rámutatva a tudományos igényű megközelítés konstans és megtermékenyítő befolyására a jogalkalmazás terén. Úttörő jelentőségű és nagy nemzetközi visszhangot kiváltott műve a dáciai viaszos táblák szerződéseit sokoldalúan bemutató monográfiája, amelynek fejezetei tanulmányok formájában idegen nyelven, külföldi folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben is publikálásra kerültek. Alapvető jelentőségűek a pandektisztikáról írt munkái: köztudomású, hogy a 19. század ezen német jogtudományi irányzata meghatározó volt a német polgári törvénykönyv létrejöttére. A pandektisztika befolyása azonban messze túlnyúlt a határon: rendszere, fogalmai, jogintézményeinek és elméletének kidolgozottsága mai napig hatást gyakorol a kontinentális, de még az angolszász jogrendszerekben is a magánjog elméletére. Pólay mélyrehatóan, monografikus igénnyel bemutatja a német pandektisztika főbb vonulatait, majd annak hatását a magyar magánjog fejlődésére. Életművének utolsó nagy kutatási témáját az *iniuria* képezte. Az *iniuria* a személyesítés, a személyiségi jogok megsértésének reál- és verbál változatait öleli fel – ezzel olyan magánjogi területre hívja fel a szakma figyelmét, amely a 80-as években még jogtörténeti dimenzióban is újdonságnak hatott. A monográfiákban is publikált kutatásain kívül számos más magánjogi tanulmánya is született; elsősorban az öröklési és családjogi témájú munkáira szeretnék még utalni.

Pólay Elemér tudományos munkássága kiemelkedő, szinte páratlan volt a hazai jogtudományban. Monográfiái és tanulmányai már számszerűségükben példaképpül szolgálnak az utódoknak. De a kvantitásnál sokkal fontosabb a minőség: írásai olyan magas szakmai-kutatói színvonalat és etikát tükröznek, olyan őszinte elhivatottságot, tudásvágyat és innovatív gondolkodást, amely magasan kiemelkedik a háború utáni jogtudományi tájképből. Hatását és jelentőségét az is fémjelzi, hogy az elzártság korszakában is meg tudott jelenni nemzetközi fórumokon, és lépést tudott tartani a nemzetközi római jogi kutatás igen magas színvonalával. Monográfiáit és tanulmányait idegen nyelven is közzétette, vállalta és akarta a nemzetközi megmérettetést. Munkássága és embersége példaként áll előttünk.

III. Fontosabb művei – elsősorban pályájának korai szakaszában

Hammurabi törvénygyűjteményének büntetőjoga. Miskolci Jogászélet 12 1936/3-4. 53–58. pp. [PÓLAY 1936a]

A régi Egyiptom öntöző kultúrája. A Földgömb VII 1936/6. 218–223. pp. [PÓLAY 1936b]

Datio in solutum. Miskolc 1938. [PÓLAY 1938a]

A földbirtokmegoszlás, népsűrűség és a népszaporodás kapcsolatai. Jogakadémiai szemináriumok értekezései 10. sz. Miskolc, 1938. [PÓLAY 1938b]

A német nemzeti szocialista jogfelfogás és a római jog. Ludwig István Könyvnyomdája. Miskolc, 1939.

A kamat a római jogban. Miskolc, 1943.

A praetor szerepe a római magánjog fejlődésében. Miskolc, 1944.

A római jog oktatása a két világháború között Magyarországon. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Juridica et Politica, tom. XIX. Fasc. 2. Szeged, 1972. 3–23. pp.

A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, tom. XXIII. Fasc. 6. Szeged, 1976.

Ursprung, Entwicklung und Untergang der Pandektistik. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, tom. XXVIII, Fasc. 10, Szeged, 1981.

IV. Irodalomjegyzék

- BEGGIO, TOMMASO: *Paul Koschaker (1879–1951). Rediscovering the Roman Foundations of European Legal Tradition.* 2. Aufl. Heidelberg, 2018. [BEGGIO 2018a]
- BEGGIO, TOMMASO: *Paul Koschaker und die Reform des romanistischen Rechtsstudiums in Deutschland. Ein unveröffentlichtes Dokument.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung 135 (2018) 645–680. pp. [BEGGIO 2018b]
- BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római jog.* Budapest, 1986.
- BRUCKNER GYÓZŐ: *A miskolci jogakadémia múltja és kultúrmunkássága.* DOBROSSY ISTÁN – STIPTA ISTVÁN (szerk.), Miskolc, 1996.
- ECKHARDT, KARL AUGUST: *Das Studium der Rechtswissenschaft.* Hamburg, 1935.
- ERNST, WOLFGANG: *Fritz Schulz (1879–1957).* In: J. BEATSON – R. ZIMMERMANN (Eds.): *Jurists Uprooted. German-speaking Émigré Lawyers in Twentieth-century Britain.* Oxford, 2004. 105–203. pp.
- FINKENAUER, THOMAS: *Die Romanistische Abteilung der Savigny-Zeitschrift im Nationalsozialismus.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung 134 (2017) 1–48. pp.
- FRANK, HANS: *Die öffentlichrechtliche juristische Person. Ein Beitrag zur Lehre des Merkmals der öffentlichen Rechtspersönlichkeit.* Kiel, 1924.
- FRASSEK, R.: *Steter Tropfen höhlt den Stein – Juristenausbildung im Nationalsozialismus und danach.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung 117 (2000) 294–361. pp.
- GIARO, TOMASZ: *Paul Koschaker sotto il Nazismo: un fiancheggiatore 'malgré soi'* In: *Iuris vincula. Studi in onore di Mario Talamanca, Vol. IV,* Napoli, 2001, 159–188. pp.
- ISENSE, JOSEPH – KIRCHHOF, PAUL: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland.* Vol. 8, München, 2010.
- HORVÁTH RÓBERT: *Megemlékezés Schneller Károly professzor – az ember és a tudós születésének 100. évfordulójáról.* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica, Tom. XLIV, Fasc. 6. Szeged, 1993. 5–14. pp.
- JAKAB ÉVA: *Humanizmus és jogtudomány. Brissonius szerződési formulái I.* Szeged, 2013.
- JAKAB ÉVA: *Tudós és kora: Pólay Elemér életútjáról.* Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, tom. LII. ann. 2015. 17–32. pp.
- KASER, MAX: *Römisches Recht als Gemeinschaftsordnung.* Tübingen, 1939.
- KASER, MAX: *Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht.* Weimar, 1943.
- KISS ALBERT: *A római jog receptiója a germán jogban, s annak hatása az európai jogfejlődésre.* Szeged, 1937.
- KOSCHAKER, PAUL: *Babylonisch-assyrisches Bürgschaftsrecht, Ein Beitrag zur Lehre von Schuld und Haftung.* Leipzig, 1911.
- KOSCHAKER, PAUL: *Forschungen und Ergebnisse in den keilschriftlichen Rechtsquellen.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung 40 (1929) 188–201. pp.
- KOSCHAKER, PAUL: *Die Krise des Römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft* (Schriften der Akademie für deutsches Recht, Gruppe Römisches Recht und fremde Rechte Nr. 1). München, Berlin, 1938.

- KOSCHAKER, PAUL: *Selbstdarstellung*. In: N. GRASS (Hrsg.): Österreichische Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen. Milano, 1951. 344–350. pp.
- KOSCHAKER, PAUL: *Europa und das römische Recht*. 4. változatlan kiadás. München, 1966.
- LABRUNA, LUIGI: *Antonio Guarino*. Napoli, 2015.
- MAZZOLA, ROSARIA: *Elenco degli scritti storico-giuridico di Antonio Guarino*. Index 42 (2014) 1–24. pp.
- MITTEIS, LUDWIG: *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Reichs*. Berlin, 1891.
- MEISSEL, FRANZ-STEFAN – WEDRAC, STEFAN: *Strategien der Anpassung – Römisches Recht im Zeichen des Hakenkreuzes*. in: F.-S. MEISSEL, – TH. OLECHOWSKI, – I. REITER-ZATLOUKAL, – S. SCHIMA, (Hrsg.): *Vertriebenes Recht – Vertreibendes Recht, Juridicum Spotlight II*. Wien, 2012, 35–78. pp.
- MOLNÁR IMRE: *Pólay Elemér*. In: HAMZA GÁBOR (szerk.), *Magyar Jogtudósok I.*, Budapest, 1999, 183–191. pp. [MOLNÁR 1999a]
- MOLNÁR IMRE: *A római jog professzorai a szegedi egyetemen*. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Szeged, 1999, 7–12. pp. [MOLNÁR 1999b]
- MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római jog*, Szeged, 2019.
- ÓRIÁS NÁNDOR: *A római jog tanulásának mai jelentősége*. Eger, 1936.
- PARTSCH, JOSEF: *Griechisches Bürgerschaftsrecht I*. Leipzig, 1909.
- PFEIFER, GUIDO: *Keilschriftrechte und historische Rechtsvergleichung – methodengeschichtliche Bemerkungen am Beispiel der Eviktionsgarantie in Bürgerschaftsform*. In: ADRIAN SCHMIDT-RECLA – EVA SCHUMANN – FRANK THEISSEN (Hrsg.): *Sachsen im Spiegel des Rechts. Ius commune Propriumque*, Köln, Weimar, Wien, 2001. 11–36. pp.
- PIELER, PETER E.: *Das römische Recht im nationalsozialistischen Staat*. In: ULRIKE DAVY – HELMUT FUCHS – HERBERT HOFMEISTER – JUDITH MARTE – ILSE REITER (Hrsg.): *Nationalsozialismus und Recht*. Wien, 1990. 427–444. pp.
- POZSONYI NORBERT: *Egy klasszikus műveltségű romanista emlékezete: Személyi Kálmán élete és munkássága*. Szeged, 2020 (nyomtatásban).
- RIES, GERHARD: *Koschaker, Paul. Neue Deutsche Biographie (NDB)*, 12. kötet. Berlin, 1980. 680. p.
- RÜTHERS, BERND: *Die unbegrenzte Auslegung. Zum Wandel der Privatrechtsordnung im Nationalsozialismus*, 7. kiadás, Tübingen, 2012. 177–178. pp.
- VON SAVIGNY, FIEDRICH CARL: *System des heutigen Römischen Rechts*, Band I. Berlin, 1840.
- SCHUBERT, WERNER – SCHMID, WERNER – REGGE JÜRGEN (Hrsg.): *Akademie für Deutsches Recht 1933–1945. Protokolle und Ausschüsse*, Band III, 7, Berlin-New York, 1995.
- STEINER, HANS: *Datio in solutum*. München, 1914.
- STIPTA ISTVÁN: *A Miskolci Evangélikus Jogakadémia (1919–1945)*. In: KAJTÁR ISTVÁN – POHÁNKA ÉVA (szerk.): *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923*. Pécs, 2009, 65–86. pp.
- STOLLEIS, MICHAEL: *Gemeinwohlformen im nationalistischen Recht*. Berlin, 1974.
- STOLLEIS, MICHAEL: „Fortschritte der Rechtsgeschichte” in der Zeit des Nationalsozialismus. In: MICHAEL STOLLEIS – DIETER SIMON, *Rechtsgeschichte im Nationalsozialismus*, Tübingen, 1989. 177–197. pp.
- P. SZABÓ BÉLA: *A Debreceni Tudományegyetem jogi karának szerepe Brósz Róbert és Pólay Elemér pályakezdésében*. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, tom. LII, ann. 2015. 33–46. pp.
- SZEMÉLYI KÁLMÁN: *Keresztény eszmék hatása a római kötelmi jog kifejlődésére*. Szeged, 1939.
- TENORTH, ELMAR (Hrsg.): *Geschichte der Universität unter den Linden 1810–2010*. Band II, Berlin, 2012. 465–538. pp.
- VLADÁR GÁBOR: *Előszó*. In: CSÁNK BÉLA: *Jogászai hivatások a Harmadik Birodalomban*. Budapest, 1941. IV–VI. pp.
- WIEACKER, FRANZ: *Zum Wandel der Eigentumsverfassung*, Deutsche Juristenzeitung 1934. 1446–1451. pp.
- WIEACKER, FRANZ: *Bodenrecht*, Hamburg, 1938.